

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ім. М. П. Драгоманова

На правах рукопису

ГОРОХ Галина Василівна

ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІКА У ТВОРАХ
УЛАСА САМЧУКА

(спроба семантико- функціонального аналізу)

10.02.02 - Українська мова

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ - 1995

Дисертація є рукописом

Робота виконана на кафедрі стилістики української мови
Українського державного педагогічного університету
ім. М. П. Драгоманова

Науковий керівник - член-кореспондент АПН України,
доктор філологічних наук,
професор МАЦЬКО ЛЮБОВ ІВАНІВНА

Офіційні опоненти - доктор філологічних наук,
професор ДУДИК ПЕТРО СЕМЕНОВИЧ

- кандидат філологічних наук
ШЕВЧЕНКО ЛАРИСА ЛЕОНІДІВНА

Провідна установа - Херсонський державний педагогічний
інститут ім. Н. К. Крупської

Захист відбудеться "30 квітня" 1995 р. о 14³⁰ годині
на засіданні спеціалізованої вченої ради К 113.01.03
при Українському державному педагогічному
університеті ім. М. П. Драгоманова

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці
Українського державного університету ім. М. П. Драгоманова

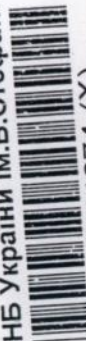
/ м. Київ, вул. Пирогова, 9 /

Автореферат розіслано "30 травня" 1995 р.

Учений секретар

спеціалізованої вченої ради *В. Шинкевич* г. П. ВИШНЕВСЬКА

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00754674 (X)

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

Актуальність. Лексична система української мови постійно перебуває в полі зору мовознавців. У колі питань, пов'язаних з вивченням лексичної системи мови, аналізом її широких стилістичних можливостей, належне місце відводиться лексичній синоніміці, оскільки синонімікою, передусім лексичною, великою мірою визначається багатство кожної мови, стилістична багатплановість слова, особливості його функціонування в різних мовних стилях.

Синоніміці присвячено велику кількість лінгвістичних праць. Інтенсивне вивчення синонімічних засобів української мови спостерігається останнім часом / Ю. Апресян, 1957; Т. Бєвзенко, 1968; С. Бережан, 1973; А. Будагов, 1990; Л. Васильєв, 1969; В. Виноградов, 1980; В. Вілюман, 1980; Р. Волощук, 1981; О. Гвоздєв, 1965; А. Григор'єва, 1959; Д. Гринчин, 1964; Д. Давиденко, 1969; Д. Деркач, 1956; А. Євгенєва, 1966; В. Звєгінцев, 1968; В. Ільїн, 1955; В. Ключєва, 1961; А. Коваль, 1965; Г. Колесник, 1965; М. Кочерган, 1980; С. Криворучко, 1960; І. Олійник, 1954; І. Ощипко, 1954; Л. Паламарчук, 1952; Л. Полюга, 1964; І. Сенчук, 1960; Л. Сизько, 1969; М. Сірий, 1968; О. Скорик, 1957; В. Ужченко, 1990; А. Уфїмцева, 1967; М. Фащенко, 1968; З. Франко, 1983 та ін.

І все ж окремі питання лексичної синоніміки досі висвітлено неповною мірою. Ще не дістали свого вичерпного і однозначного тлумачення такі важливі теоретичні питання лексичної синоніміки, як визначення терміна "синонім", класифікація синонімів, їх взаємодія, багатозначність синоніміки та ін.; окремі синонімічні ряди /СР/ лексики української мови ще не схарактеризовано, навіть не визначено критеріїв їх системного опису. Це негативно позначається на

студіях стилістичного вживання синонімів, виявленні синонімічних засобів у повсякденному розмовно-побутовому мовленні та в мові художньої літератури.

У збагаченні лексичної синоніміки як особливої системи художньо-виражальних мовних засобів важлива роль належить письменникам. Мовно-образна система художнього твору дає можливість проникнути у зміст світосприймання письменника, збагнути його мовно-художні смаки, частково виявити на цій основі загальні тенденції розвитку лексичної системи української літературної мови.

Актуальність роботи обумовлена потребою ґрунтовного дослідження лексичної синоніміки, виявлення закономірностей її внутрішнього членування в художньому творі. Вивчення лексичної синонімії, розкриття особливостей її конотативної трансформації в художньому тексті становить значний науковий інтерес, оскільки лексична синоніміка в українській художній прозі є найпотужнішою стилістичною категорією, а також тим, що семантико-стилістичні властивості синоніміки творів Уласа Самчука - видатного майстра української художньої прози - ще не були об'єктом монографічного вивчення.

Спостереження над лексичною синонімією у художньому тексті може виявити цікаві та важливі факти, що ними можна буде скористатися для розуміння всієї різноманітності художнього мовлення, для вивчення авторських мовних систем.

Метою дисертаційної роботи є дослідження семантики, структури й особливостей функціонування лексичних синонімів у творах Уласа Самчука.

Відповідно до мети дослідження нами визначено певне коло основних завдань, що їх належало розв'язати, а саме:

- дати лінгвістичну інтерпретацію поняттям "синонім",

"синонімія", сформулювати принципи класифікації лексичних синонімів, критерії формування синонімічних рядів;

- виявити лексичні синоніми у творах У. Самчука, систематизувати і скласифікувати їх на тематичні групи, описати синоніми в семантико-функціональному аспекті;

- визначити контекстуальне значення виявлених синонімічних одиниць;

- охарактеризувати підгрупи синонімів у системі контекстуальних синонімів;

- виділити лексичні синоніми, у використанні яких найбільше простежується індивідуальна авторська манера оповіді.

Методологічні засади дослідження становлять положення філософії про суспільний характер мови, про літературну мову як основу духовного життя нації, як форму, компонент і сутність національної культури, про художній текст як явище мистецтва, про єдність і взаємозалежність змісту і форми в художньому творі, про суб'єктивний характер сприймання і відображення об'єктивного світу в художньому тексті, про естетичні функції мови художніх творів.

Мета, завдання і методологічні засади дослідження обумовили **методи і методику** роботи. У ній використано основні методи лінгвостилістики: метод лінгволітературного коментування художнього тексту; описовий метод з прийомами аналізу семантичної структури слова, вживаному в прямому і тропеїчному значеннях; метод аналізу лексико-семантичної сполучуваності; крім цього, в окремих випадках застосовувався статистичний метод у поєднанні з методом компонентного аналізу.

Матеріалом дослідження є художні твори Уласа Самчука: "Марія", "Волинь", "Юність Василя Шеремети", "Чого не гоїть

огонь", "Ост", "На коні вороному", "На білому коні" та інші. На їх основі укладено картотеку лексичних синонімів у кількості 1004 одиниць, які репрезентовані 96 синонімічними рядами.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що вперше в українському мовознавстві монографічно досліджуються синонімічні одиниці художньої мови творів У. Самчука - шляхом виявлення семантико-функціонального потенціалу дієслівної, іменникової, прикметникової та прислівникової синонімії. Лексичні синоніми досліджуються системно: виділяються тематичні групи і підгрупи рядів семантичних, стилістичних /книжних і розмовних/ і семантико-стилістичних синонімів, репрезентованих словами і фразеологізмами, з'ясовується їх текстотворча роль.

На захист виносяться такі положення:

1. Лексична синонімія - невід'ємний елемент ідеостилу У. Самчука. Вона засвідчує вдалу реалізацію письменником об'язного потенціалу слів української мови.

2. Естетична довершеність творів письменника досягається шляхом майстерного залучення до контексту художнього твору маркованих концептів, лексико-семантичного обрамлення синонімів, яке відтіняє їх семантику, актуалізує приховані семантичні і стилістично нейтральні одиниці.

3. Синоніми у творах У. Самчука виступають суттєвим компонентом його загальнообразної системи. Частотність синонімічних одиниць у мові художніх текстів письменника підпорядкована комунікативно-стилістичним завданням.

4. Лексико-семантичні парадигми слів не однакові за своєю маркованістю. Вони відображають диференціацію лексем за ступнем та інтенсивністю вияву.

5. Основними в структурі синонімічного ряду виступають загальномовні нормативно-літературні лексеми, частіше стилістично нейтральні; кількість контекстуальних емоційно забарвлених синонімів невелика.

6. Провідна роль у формуванні образно-емоційної системи творів У. Самчука належить дієслівній лексичній синоніміці, в якій чіткіше /порівняно з іменниковою, прикметниковою та прислівниковою/ простежується здатність до градації, внутрішнього членування.

Теоретичне і практичне значення роботи полягає в тому, що результати аналізу семантико-функціонального потенціалу лексичної синоніміки творів У. Самчука збагатять українську лінгвістику новими інтерпретаціями мовного матеріалу, новими спостереженнями над авторськими модифікаціями синонімів, над способами реалізації автором своїх світоглядних, ідейно-естетичних засад через мовні засоби художніх творів.

Результати дослідження знайдуть застосування в теоретичних роботах з української стилістики, лінгвоаналізу художнього тексту, у спецкурсах і спецсеминарах з історії української літературної мови, на уроках української мови та літератури в школі /особливо під час вивчення творчості У. Самчука/, при укладанні словників української мови.

Апробація роботи. Основні положення і результати дисертаційного дослідження обговорювалися на звітних наукових конференціях Українського державного педагогічного університету ім. М. Драгоманова, Кам'янець-Подільського, Херсонського, Ізмаїльського педагогічних інститутів, Чернівецького, Волинського державних університетів. Матеріали дослідження знайшли відображення у публікаціях автора, впроваджуються у практику викладання української мови вищої та середньої шко-

ли, застосовуються, зокрема, при викладанні стилістики української мови, лінгвоаналізу художнього тексту, у методичних статтях для спецкурсів і спецсеінарів, у курсових і дипломних роботах.

Структура роботи зумовлена метою та завданнями дослідження і має такий вигляд: вступ, два розділи, висновки, список використаних художніх творів У. Самчука, список бібліографічних джерел, словник синонімів /за творами Уласа Самчука/.

ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У вступі обґрунтовується вибір теми дослідження, її актуальність, формулюється мета, основні завдання, окреслюються методи, з'ясовується теоретичне і практичне значення роботи, наукова новизна, характеризується матеріал дослідження, формулюються основні положення, які виносяться на захист.

У першому розділі - "Проблема лексичної синоніміки в мовознавстві" - розглядаються теоретичні проблеми лексичної синоніміки: зміст понять "синонім", "синонімія", основні критерії синонімічності, структура синонімічного ряду та його межі, класифікація синонімів, стилістична роль синонімів у мовленнєвій практиці письменника.

Проблема лексичних синонімів не належить до обійдених увагою дослідниками. У розділі наводяться різні погляди лінгвістів на проблему лексичної синоніміки /І. Бевзенко, А. Бурячок, В. Ільїн, М. Кочерган, І. Ощипко, Л. Паламарчук та ін./ . Аналітичний огляд праць провідних дослідників синонімії дає підстави окреслити найбільш усталені погляди на

цю категорію лексики, а саме:

- синоніми - це слова, близькі чи подібні лексичним значенням, різняться відтінками цього значення або ж певними експресивними, стилістичними особливостями;

- синоніми - це слова, для яких характерна або близькість лексичних значень, або тотожність;

- синоніми - це слова, які семантично тотожні, проте мають неоднакові стилістичні якості.

Кожен з цих поглядів на синоніми є передусім наслідком невизначеності поняття "близькість значень".

Виходячи з парадигматичних і синтагматичних особливостей слів-синонімів синонімами вважаємо слова, які різняться звуковим складом, близькі за семантикою, а позначувані ними поняття розрізняються відтінками значень, або стилістичним забарвленням.

Визначаючи сутність синонімії, слід, на наш погляд, враховувати явища варіантності, можливість вживання різних мовних одиниць на означення того ж самого змісту. Варіантність забезпечує можливість вираження певних функцій, до яких належать: а/ функція заміщення, що зумовлена прагненням уникнути повторів в усному і писемному мовленні; б/ функція уточнення, виділення ознак, відтінків предметів, явищ тощо або ж функція відтворення емоційно-оцінного ставлення персонажів до певних об'єктів мовлення і діяння, що досягається вирівнюванням плану оповіді в змістовому і стилістичному аспектах; в/ функція поширення характеристики предмета вживанням двох і більше синонімів.

Отже, при визначенні поняття синонімії передусім беруться до уваги функції заміщення і уточнення, а також стилістична функція. Всі вони реалізуються лише в контексті.

Саме на його основі витворились парадигми /ряди/ синонімів.

З поняттям синонімії найчастіше пов'язується і проблема класифікації синонімів та критеріїв їх визначення, тобто проблема розподілу синонімів за спільною ознакою на певні різновиди.

Більшість дослідників лексичної синонімії художнього твору дотримується традиційної класифікації синонімів, за якою виленовуються два типи синонімів: а/ загальномовні/їх ще називають словниковими, загальноживаними;/ б/ контекстуальні, або авторські, що реалізуються лише у контексті.

Зазначений поділ синонімів ґрунтується на стабільності властивого їм лексичного значення /для загальномовних синонімів/ або на метафоричному значенні й зумовленої ним функції /для контекстуальних синонімів/.

Семантико-функціональний аналіз синонімів У. Самчука показав, що всі вони можуть бути об'єднані у такі групи: а/загальномовні, які сприймаються поза контекстом; б/ контекстуальні синоніми, які внаслідок тропеїчного вживання вступають у контекстні синонімічні відношення зі словами-синонімами першої семантичної групи.

Класифікація синонімів одночасно ґрунтується на кількох критеріях. Це критерій лексичного значення синонімів, критерій передаваного словом поняття, критерій тотожності й взаємозамінності. Спираючись на лексичне значення як на основний класифікаційний критерій, дослідники враховують у цьому випадку те найголовніше, що закладене в самій сутності синонімії як особливої категорії .

Вважається, що семантика слова характеризується такими ознаками: 1/ номінативною функцією слова як знаком денотативного значення, яке спирається на співвіднесеність слова з

відповідною реалією 2/ інтелектуальним змістом сигніфікативного значення, яке є результатом відображення явищ дійсності в нашій свідомості, засобом об'єктивації та модифікації їх, наслідком реляційних якостей слова /його структурного значення/, зумовлених внутрішніми і зовнішніми відношеннями між лексичними одиницями.

Серед компонентів семантики лексично повнозначних слів виділяються денотативні /обов'язкові/ й конотативні /додаткові/ значення.

Відтінок значення /конотація/, безумовно, є меншою за денотативне значення семантичною величиною. Конотації не властива самостійна, логічно розчленована співвіднесеність з окремим класом предметів чи явищ, вона входить до складу поняття і поширюється на категоріальні функції значення слова.

Одним з критеріїв синонімічності вважається критерій спільності передаваного поняття. Синонімами є слова, які: а/ тотожні, однакові з погляду семантичного; б/ виступають знаками того ж самого поняття і в/ означають ту ж саму річ /денотат/. Кожне з цих визначень синонімів охоплює певну групу ознак, тому виступає не синонімом узагалі, а синонімом у певному відношенні. У зв'язку з цим, можна виділити семантичні, логічні й стилістичні синоніми.

Критерій тотожності у сфері синонімії також зорієнтований на знаходження об'єктивної основи виділення синонімів. Якщо немає повної тотожності елементів смислової структури двох слів, то немає ніяких підстав вважати такі слова синонімами. Вони становлять близькі за змістом одиниці однієї лексико-семантичної групи або одного семантичного поля, які не пов'язані між собою відношеннями синонімії.

Для теорії синонімії важливою є проблема лексичної спо-

лучуваності синонімів. Наші спостереження над цим явищем дозволили встановити деякі тенденції в розвитку значень окремих членів ряду, що являє собою значний інтерес для семасіології. Ступінь синонімічності слів залежить від ступеня збігу лексичної сполучуваності. Його інтенсивність виявляється в контексті, в якому синоніми якраз і можуть замінити один одного. В той же час заміна одного слова іншим, за умови однакової або часткової сполучуваності їх, не може правити за основний критерій синонімічності. Тільки наявність часткового збігу лексичної сполучуваності в словах на ґрунті їх семантичної близькості є необхідною і достатньою умовою для появи синонімії. Тому сполучуваність, як і можливість взаємозаміни, слід розглядати лише як явища факультативні.

Крім уже розглянутих критеріїв синонімічності, дехто з дослідників послуговується і критерієм взаємозамінності як досить надійною процедурою ідентифікації синонімів. Деякі вчені вважають взаємозаміну однією з основних ознак синонімів / Л. Булаховський /. Інші взагалі заперечують можливість взаємозаміни /А. Євгенєва, М. Шмельов/, оскільки про взаємозаміну можна говорити тільки у тих випадках, коли маємо справу з певним типом контекстів. Взаємозамінність у нашому дослідженні трактується як додатковий критерій. Вона, тим самим, уявляється не абсолютною, а тільки частковою.

Обов'язковою умовою синонімії ми вважаємо також семантико-смыслову спільність слів, оскільки синонімія як тип лексико-семантичного відношення ґрунтується на тому, що слова, які належать до однієї й тієї ж частини мови, характеризуються повним або частковим збігом лексичних значень.

Отже, критеріями синонімії, які виникають на семантичному рівні й пов'язані з проблемою парадигматичної залеж-

ності, виступають: а/ семантична спільність слів, а не тожність; б/ диференційний елемент значення - конотація. У ролі факультативних критеріїв визнаються такі: а/ взаємозаміна, б/ сполучуваність.

Проблема визначення синонімічного ряду, техніка його побудови є важливою для теорії синонімії й для створення синонімічних словників. Поєднання синонімів у синонімічні ряди залежить від науково зрілої дифініції значень синонімів/прямого і тропеїчного/, чіткого розмежування значеннєвих відтінків синонімів та параметрів його контекстуального вживання.

Розглядаючи питання структури синонімічного ряду, ми дійшли таких висновків: центром його завжди виступає семантично й функціонально провідна лексема - домінанта, навколо якої групуються всі інші - спершу семантично найбільш типові одиниці ряду, потім слова, спеціалізовані у певному відношенні: стилістично марковані, серед яких - слова пасивного лексичного складу мови, зокрема, такі, що вживаються як художньообразні одиниці; діалектні, менш відомі синоніми, архаїзми, індивідуальні неологізми тощо. Позиція слів у синонімічному ряду передусім детермінується їх семантикою, меншою мірою - властивою їм конотацією. Отже, кожного разу діє принцип семантичної градації, що полягає в спадній або наростаючій видозміні основної ознаки ряду, яка закладена в його домініанті - семантично організуючому центрі.

У другому розділі - "Семантико-функціональний потенціал лексичної синоніміки" - описуються семантичні групи синонімів та їх функції. Досліджуваний лінгвістичний матеріал згруповано за частиномовною належністю синонімів. Скориставшись для цієї мети вже опрацьованим у науці про мову лінгвістичним апаратом, ми кваліфікуємо синоніміку творів

письменника на кілька основних різновидів - на синоніміку дієслівну, іменникову, прикметникову і прислівникову. В свою чергу, кожен з цих розділів містить подальшу внутрішню градацію синонімів.

Крім цього, з огляду на рамки дисертаційного дослідження і задля більшої стислості викладу, ми розглядаємо вже названі різновиди лексичних синонімів безпосередньо у відповідних синонімічних рядах, не вдаючись до семантично узагальнюючої назви на зразок - лексико-семантична група синонімів /ЛСГ/.

Трактування семантики синонімів, що системно й об'ємно розглядається в другому розділі подається з урахуванням тлумачення їх в 11-томному Словнику української мови /надалі скорочено: СУМ/, у більш чи менш видозміненій формі, через що пропонувані інтерпретації семантики синонімів не позначаються лапками /крім тих випадків, коли пояснення лексичного значення синонімів повністю подається за словником/.

Для більшої наочності та зручності сприймання досліджуваного матеріалу характеристику синонімічних рядів розпочато переліком лексем, з яких утворився синонімічний ряд.

У дослідженні дієслівної лексичної синоніміки нас насамперед цікавила семантика синонімічного поєднання лексичних одиниць і властиві їм стилістичні функції в кожному конкретному слововжитку в тексті. Своєрідність зазначених якостей дієслівних синонімів слугує для письменника дійовим засобом характеристики персонажів, показові їх найрізноманітніших діянь, вчинків, енергії.

Дієслівні синоніми, як відомо, виступають виразниками динамічних ознак, які приписуються предметам, явищам. Кожен з дієслів-синонімів - це нове "відкриття" думки, новий її

відтінок, що спирається на особливий різновид якоїсь дії.

Унаслідок аналізу фактичного матеріалу виявлено такі різновиди синонімічних рядів, що наповнені семантично й стилістично різновимірними дієслівними формами. Це дієслова на означення різних актів мовлення - зі словом-показником говорити /85/; на означення розумових і вольових процесів, актів зорового сприймання - зі словами-показниками думати /11/, хотіти /6/, розуміти /8/, дивитися /27/; на означення психічного стану людини - зі словами-показниками сміятися /24/, кричати /27/, плакати /21/, сердитися /5/; на означення руху, переміщення - зі словами-показниками іти /95/, іхати /18/, бігати /24/, танцювати /9/, падати /11/, тікати /6/; на означення фізичних дій людини, спрямованих на інших осіб - зі словом-показником бити /43/; на означення фізичного стану людей і фізіологічних процесів - зі словами-показниками істи /25/, пити /8/, мовчати /11/, стояти /5/, мерзнути /10/; на означення прояву фізичної ознаки, її процесуальної зміни - зі словами-показниками червоніти /7/, гріти /6/, світити /16/; на означення деяких інших фізичних процесів - зі словами-показниками рвати /5/, стукати /13/, оселитися /5/, стріляти /24/, грати /21/; на означення абстрактних процесів, які не залежать від розумової й вольової діяльності людини - зі словами-показниками зникати /6/, світити /10/, смеркати /7/, здуріти /6/, стихнути /6/.

Отже, проаналізовано 32 дієслівних синонімічних ряди, до складу яких увійшло 569 лексем, які у відповідних рядах функціонують як синоніми.

Щодо іменникової синоніміки, то у творах У. Самчука вона дещо поступається перед дієслівною. У той же час ряди синонімів-іменників не характеризуються тією широчинню семан-

тико-стилістичних відтінків, яка властива дієслівній синоніміці. Це явище пояснюється тим, що ряди співвідносних іменників у синонімічних рядах формуються із слів-синонімів, які диференційовані між собою переважно стилістично.

У дослідженні характеризуються синонімічні ряди іменників на означення різних частин тіла людини - зі словами-показниками обличчя /9/, очі /4/, рот /3/, губи /4/, груди /4/, живіт /7/, рука /5/; на означення різних предметів, понять, що стосуються побуту чи особистого життя - зі словами-показниками віз /9/, палиця /8/, гроші /7/; на означення домашніх тварин - зі словами-показниками собака /5/, порося /3/, кінь /5/; на означення напоїв - зі словом-показником горілка /14/; на означення житла - зі словами-показниками хата /20/, кімната /4/; на означення внутрішнього стану людини, її переживань - зі словами-показниками смуток /5/, радість /4/; на означення явищ природи /з часовими чи просторовими поняттями/ - зі словами-показниками хуртовина /13/, дощ /4/, темрява /9/; на означення надприродних істот, які втілюють в собі добро і зло - зі словами-показниками Бог /4/, чорт /13/; на означення понять, пов'язаних з військовою справою - зі словами-показниками військо /6/, рушниця /4/, канонада /11/, бій /5/; на означення абстрактних понять - зі словами-показниками безладдя /6/, метушня /4/, ганьба /3/, горе /3/, гибель /4/; на означення процесу мислення і мовлення - зі словами-показниками думка /8/, розмова /8/, гомін /3/, крик /11/, суперечка /4/; на означення кількості людей - зі словом-показником гурт /11/.

Іменникова синоніміка окреслена 38 синонімічними рядами, до складу яких увійшло 244 синоніми.

Прикметникова синоніміка також позначена своєрідними

особливостями, які мотивуються її частиномовною специфікою. Вони мають найбільші можливості входження в найрізноманітніші синонімічні відношення, бо їм властива розгалужена метафоризація семантики, велика ідентифікаційна залежність від різних синтаксичних поєднань з іменниками як з носіями субстанціональності, поняттєвості й граматично незалежної категоріальності.

Аналізуємо у роботі такі прикметникові синонімічні ряди: на означення розміру - зі словами-показниками великий /13/, малий /6/; на означення фізичного стану людини - зі словами-показниками сильний /7/, хоробрий /3/; на означення рис характеру людини - зі словом-показником злий /7/; на означення зовнішньої чи внутрішньої ознаки - зі словами-показниками гарний /14/, поганий /18/, веселий /3/, схвильований /8/, ласкавий /5/; на означення кольорів - зі словом-показником червоний /6/; на означення соціального стану людини - зі словами-показниками розпатланий /5/, одягнений /4/.

Отже, розглянуто 13 прикметникових синонімічних рядів, які складають 99 лексем-синонімів.

Аналіз прислівникової синоніміки у творах У. Самчука засвідчує значно менший її кількісний вияв - порівняно з дієслівною, іменниковою та прикметниковою синонімікою. Лексичне значення і стилістичні функції прислівників пов'язуються в основному із семантикою і стилістичним навантаженням слів тих частин мови, від яких вони утворені.

У процесі аналізу виявлено такі найбільш репрезентативні прислівникові синонімічні ряди, а саме: на означення темпу протікання дії - зі словами-показниками швидко /24/, повільно /4/; на означення внутрішнього стану людини, переживання - зі словами-показниками сумно /7/, радісно /6/.

страшно /5/, добре /14/, погано /7/, спокійно /4/; на означення несподіваності, раптовості дії - зі словом-показником зненацька /4/; на означення наявності, обмеженості чи відсутності шуму - зі словами-показниками тихо /4/, гамірно /4/; на означення визначення спрямування, місця, чогось - зі словами-показниками навпростець (3), осторонь (6);

Проаналізовано 13 синонімічних рядів прислівників, які складають 92 лексеми.

Загалом в роботі описано 96 синонімічних рядів, до складу яких увійшло 1004 лексеми.

Лексична синоніміка досліджуваних творів надзвичайно багата на індивідуально-авторські синоніми, що вражають своєю емоційно-експресивною насиченістю. Саме ці, самобутньо-самчуківські синонімічні засоби, що являють собою органічне поєднання абсолютно нового і разом з тим звичайного, вже відомого, значною мірою забезпечують високу мовно-художню завершеність прози автора. Наприклад: говорити - жминдати, гармидерити; сісти- втемедитися; їсти-покомлати, лемезнути; іти - прошкувати, учухрати, посмаляти, палкувати; бити - бебецнути, галазднути, вгазделити, вгамаздити, розм'ягчити; обличчя - мармуга; очі - дивильця; зад - сиданка; волосся - праліс, тайга віковічна; палиця - цурупалок, скремейда; горілка - ханджа, хуз; темрява-поніч; голосно - згучно; червоний - горіючої барви, огненної барви та ін.

- Що ти приніс? Що то? Бака? - гармидерить малий /1,1,68/; А тепер прийде і почне жминдати: " А нащо пускала? /1,1,109/; Хведот втемедився матері на руки.../1,11,38/; ...брав мовчки в кулак дещо покомлати /1,4,64/; Та лемезнув, як кіт, кришку булки з молоком.../2,1,29/; Він до Єлисея Гуци прошкує, просто з Тилявки п'ятдесят верстов учухрав

/3,2,135/; Поважні дядьки...палкують до монастиря /3,2,89/; Дядько лишився, а Володько пошмаляв далі /3,2,135/; Корови попутані гицяють...Ілько газделить по їх клубах палюгою /3,11,29/; ... галазднув шаблокою /3,11,79/; Дехто навіть за цурупалок тримається, так і би вгамаздив ним в лоб другому /2,1,63/; Але я йому різнув. Бачив, як бобсцнули.../3,11,9/; Обухом мазнув. Геть чисто губи рози'ягчив /3,11,8/; ... він як трісне мене по мармузі /2,1,104/; ...коханка Мишкова репетує: я їй, стерві, ті її безсоромні дивильця вишкрябаю /9,320/; Мати спарила йому хоптою сіданку, так, що той тиждень не наважився сісти /1,1,148/; ... не волосся, а праліс, тайга віковічна /9,455/; Дехто навіть за цурупалок тримається, так і вгазделив в лоб другому /1,1,63/; - А що то таке скремейда?- питає мати. - То така палиця з кривулькою на руці /1,1,34/; Не пив казьонки, не п'ю і цього, пробачте хузу /3,11,65/; ...спирт, ханджа, самогон - хай царська, хай панська, аби тільки гірка та п'янюча /4,111,10/;... у хаті стояла поніч /2,1,39/; ...згучно сміявся, потирав руки /2,1,29/; ... горліучої барви настурції... /2,1,72/; ...великий, огненної барви півень /8,1,50/.

На основі аналізу результатів дослідження зроблено такі загальні висновки:

Обов'язковою умовою синонімії виступає семантико-сміслова спільність слів, а критеріями синонімії, які визначаються на семантичному рівні й пов'язані з проблемою парадигматичної залежності, виступають: а/ семантична спільність слів або їх змістова тотожність; б/ диференційний елемент значення - конотація. У ролі факультативних критеріїв виступають взаємозаміна і сполучуваність синонімів.

Усі наявні синоніми у творах Уласа Самчука об'єднуються

у такі групи: загальномовні синоніми, які сприймаються поза контекстом, і контекстуальні, які внаслідок тропеїчного вживання вступають у художньому тексті в найрізніші синонімічні відношення зі словами-синонімами першої семантичної групи (із загальномовними синонімами).

З огляду на семантику, синоніми ототожнюються за спільним поняттєвим ядром і протиставляються один одному за відтінками в характеристиці поняття, за експресивно-емоційним забарвленням, стилістичною приналежністю, сполучуваністю. Цих додаткових відтінків синонімічних слів достатньо для розмежування властивого їм лексичного значення і для виділення їх у системі розрізнявальних ознак.

Синоніми об'єднуються в синонімічні ряди, яким властива певна внутрішня організація, принципи якої безпосередньо залежать від характеру семантичних відношень між словами. Центром синонімічного ряду виступає семантично і функціонально провідна лексема - домінанта, після неї, в залежності від ступеня семантичної градації, виступають загальномовні синоніми, лексеми і фразеологізми, а після них - уживаються синоніми контекстуальні /від загальнонормативних до індивідуальних/. Позиція слів у синонімічних рядах передусім детермінується їх семантикою, меншою мірою - властивою їм конотацією. Кожного разу діє принцип семантичної градації, що полягає в спадній або наростаючій видозміні основної ознаки ряду, що закладена в його домініанті.

У визначенні синонімів беруться також до уваги властиві їм функції заміщення і уточнення. Всі функції синонімів реалізуються в контексті. Саме на його основі утворились парадигми /ряди/ синонімів.

Синонімічні ряди дієслів, іменників, прикметників та

прислівників відрізняються своїм якісним і кількісним складом. Неоднакова розгалуженість рядів детермінована семантикою членів ряду, деякими структурними ознаками і, головне, суб'єктивно-оцінною характеристикою опорного поняття в синонімічних рядах.

Одним з постійно чинних джерел поповнення синонімічних рядів у творах письменника є тропеїчне, передусім, метафоричне вживання слів. Поліссмія поширюється на всі групи синонімів, але повністю і повсюдно становлять метафору лише так звані стилістичні /інакше - стильові, контекстуальні синоніми/. Стилістичним синонімам належить функція індивідуалізації мовлення персонажів, а через неї і повна індивідуалізація і типізація персонажів, витворення художніх образів.

До помітно диференційних ознак мовного стилю автора відносимо широке використання ним ознак 'ональних синонімів, а також синонімів- словосполук, фігурально-описових виразів, які семантично співвідносні з окремими лексемами.

У складі синонімічних рядів лексичних синонімів мови творів У. Самчука функціонує певна кількість фразеологічних зворотів та їх варіантів. Семантичні відтінки таких компонентів ряду виразніші й з погляду емоційно-стилістичного - порівняно з однослівними паралелями, оскільки фразеологізми становлять органічні форми мовної образності, виразності.

Однією з особливостей розповідно-мовної манери письменника є широке використання ампліфікаційних фігур, у яких чільну позицію займає слово із найзагальнішим змістом, як усі інші члени ряду семантично доповнюють, деталізують його. Нанизування синонімів з нетотожною семантикою і неоднаковою стильовою приналежністю дає змогу авторові надати розповіді

потрібного колориту, тональності, виділити щось найбільш важливе в творі - у плані його ідейно-художнього змісту і створення художнього образу. Чільна комунікативна роль у таких ампліфікаціях належить першому синоніму, який є своєрідним лейтмотивом групи. Наступні синонімічні одиниці вживаються із загалом уточнюючою функцією.

Незвичайне багатство лексичної синоніміки в досліджуваних художніх творах Уласа Самчука виявляється не тільки в кількісному складі синонімічних рядів, у широкому розгалуженні їх, але також і в своєрідності використання, у багатоплановості семантико-стилістичних відтінків синоніма в кожному окремому випадку, у виявленні нових, досі ще не описаних можливостей загальнономовних, загальноновживаних слів.

У додатку - "Словник синонімів /за творами У. Самчука/ представлені СР синонімів - дієслів, іменників, прикметників, прислівників. Додаток вміщує 165 СР, лексичний склад яких нараховує 1228 лексичних одиниць.

З теми дисертаційного дослідження опубліковано такі роботи:

1. Лексико-семантичне поле на означення поняття руху в творах У. Самчука // Науково-звітна конференція кафедр Інституту: Тези доповідей. - Кам'янець-Подільський: 1993. - С. 113-117.

2. Стилістичні функції синонімів у мовотворчості У. Самчука // Наукова конференція "Українська мова в процесі національно-культурного відродження України": Матеріали. -К.: 1993. - С. 102-109.

3. Лексична синоніміка як стильова ознака мовотворчості У. Самчука // Шоста Всеукраїнська конференція з історичного краєзнавства: Тези доповідей і повідомлень. - Луцьк: 1993. -

С. 439-440.

4. Прислівникова синоніміка у мовотворчості У. Самчука // Наукова конференція "Мовна дійсність в Україні / Проблеми, перспективи/": Тези доповідей і повідомлень. - Вінниця: 1994. - С. 251-254.

5. Українська ментальність мовних образів "Волині" У. Самчука // Науково-практична конференція "Формування національної самосвідомості студентів вузів і учнів: Матеріали. - К.: 1994. - с. 34.

6. Робота над лексичними синонімами як засіб збагачення синонімічного словника учнів // Всеукраїнська науково-практична конференція "Гуманізація освіти і проблеми виховання молоді": Матеріали. - Херсон: 1995. - С. 94-98.

7. Дієслівна синоніміка як засіб образного бачення світу у мовотворчості Уласа Самчука. /Статтю прийнято до друку/.

Goroch G.V. Lexical Synonymics in literary works by Wlas Samchuk. This dissertation /the type-script/ for Candidate's degree in philology, speciality 10.02.02 - Ukrainian language. The Ukrainian State Pedagogical University after of M.P.Dragomanov, 1995.

This dissertation is dedicated to the research of lexical synonymics of fiction by Wlas Samchuk, an outstanding Ukrainian writer of the 20th century. The system analysis of linguistic and artistic potential of all main varieties of verbal and nominative (nouns, adjectives, adverbs) synonymics as essential styleforming components of the literary text is offered on the basis of expounding the modern theory of synonymic in the whole and lexical synonymics; in parti-

cular different-type synonyms semantics is described monographically within the limits of corresponding synonymous rows, the connotational complexions and functions in the sphere of the author's language speech characterization, characters, their individualization, typization, recreation of artistic images.

Горех Г.В. Лексическая синонимика в произведениях Власа Самчука (попытка семантико- функционального анализа).

Диссертация (рукопись) на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.02 - украинский язык, Украинский государственный педагогический университет им. Н. П. Дрогоманова.

Диссертация посвящена исследованию лексической синонимии художественных произведений выдающегося украинского прозаика XX ст. Власа Самчука. В работе, на основе изложения современной теории синонимии в целом и лексической синонимии в частности, предлагается системный анализ языкового и художественного потенциала всех основных разновидностей глагольной и именной / имена существительные, прилагательные и наречия/ синонимии как существенных в стиле образующих компонентов художественного текста; монографически описана семантика разнотипных синонимов в пределах соответствующих синонимических рядов, их коннотативные признаки и функции в сфере речевой характеристики языка автора, персонажей, их индивидуализации, типизации, воссоздания художественных образов.

Ключові слова: синоніміка, синонім, критерій синонімічності, синонімічний ряд, мовний і художній потенціал синонімів у художньому тексті.

Підписано до друку 25.05.1995 р. Об. І, 2. Формат 60x84 1/16.

Друк офсетний. Тир. 100. Зам. 174. Безкоштовно.

ЛОД УДПУ ім. Драгоманова, Київ, Пирогова, 9.

AB 32.598

AB 32.598